

¹Оспанова А. К. ²Алиакбарова А.П.
^{1,2} С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу
университеті, Астана, Қазақстан
E-mail: ¹ospanova_akmaral@mail.ru, ²ainurap@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ АРАСЫНДАҒЫ САЯСИ ЖӘНЕ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР (XX Ғ. СОҢЫ МЕН XXI Ғ. БАСЫ)

Аңдатпа. XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басы Қазақстанның халықаралық қатынастар жүйесінде маңызды кезеңдердің бірі болып табылады. Мақала аталмыш кезеңдегі Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық байланыстардың қалыптасу және дамуын тарихи тұрғыдан талдауға бағытталған. 1991 жылы Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін жариялағаннан бастап, екі ел арасындағы ынтымақтастықтың жаңа кезеңі басталды. Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан кейін Түркия алғашқылардың бірі болып тәуелсіздігін мойындап, саяси, экономикалық және мәдени қарым-қатынастар қарқынды даму бағытына түсті. Мақалада Қазақстан мен Түркия арасындағы екіжақты байланыстардың негізгі кезеңдері, дипломатиялық қатынастардың институционалдық негіздері, халықаралық ұйымдар шеңберіндегі өзара іс-қимыл және стратегиялық әріптестіктің дамуы қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – екі ел арасындағы байланыстардың қалыптасу үдерісін тарихи тұрғыдан талдау, олардың халықаралық аренадағы рөлін айқындау және болашақтағы даму перспективаларын анықтау. Сондай-ақ, екіжақты қатынастардың негізгі кезеңдері мен жетістіктерін зерттеу. Зерттеу барысында тарихи талдау әдісі және жүйелілік, салыстырмалы талдау, саяси талдау әдісі пайдаланылды. Ғылыми зерттеуде Қазақстан Республикасының Президенттік архив құжаттары басшылыққа алынып, халықаралық келісімдер мен сараптамалық материалдар негізінде талдау жасалып, екі ел арасындағы қарым-қатынастардың негізгі кезеңдеріне қатысты қорытындылар ұсынылған. Зерттеу нәтижелері Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық байланыстары аталған кезең аралығында жоғары деңгейде дамып, екі ел арасындағы сенімді серіктестіктің қалыптасқандығын көрсетіп отыр.

Кілт сөздер: Қазақстан, Түркия, саяси қатынастар, интеграция, дипломатия, тарихи бірегейлік, халықаралық ынтымақтастық, стратегиялық серіктестік.

Кіріспе

Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық байланыстар ғасырлар бойы қалыптасқан туыстық қарым-қатынастарға негізделген. Тарихи деректерге сүйенсек, екі мемлекет арасындағы қарым-қатынас XVIII ғасырдан бастау алады. Осман империясы дәуірінде қазақ хандары мен Османлы арасында дипломатиялық және мәдени байланыстар болғанын архив құжаттары дәлелдеп отыр. Қазақ хандары Османлы сұлтандарымен байланыс орнатуға әрекет жасағанымен, сол кезеңдегі Ресей мен Османлы арасындағы өзара келісімге сәйкес жақын байланыс орнатылмады және патшалық Ресейдің қатаң бақылау шеңберінде жалғасын тапты (Оспанова, 2024:21-33).

XIX ғ. соңы мен XX ғасырдың басында түркі халықтарының тәуелсіздігі мен мәдени тұтастығын көздеген Алаш зиялылары Түркиядағы реформаларға қызығушылық танытып, өзара ықпалдастық орнатуға тырысты. Алайда, Кеңес Одағының құрылуымен бұл байланыстар толықтай тоқтап, Түркиямен ресми байланыс орнатуға мүмкіндік бермеді, тек 1970 жылдарда мәдени салада шектеулі түрде қарым-қатынас орнай бастады (Оспанова,

2024: 81). Екі мемлекет арасындағы тығыз байланыстар Қазақстан тәуелсіздік алуымен жүзеге асқанын көруімізге болады. Жоғарыда аталған тарихи байланыстар мен түркілік ортақ мұра, мәдени және рухани құндылықтар жақын қарым-қатынас орнатуға басты себеп болды.

1991 жылы Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан бастап, екі ел арасындағы ынтымақтастықтың жаңа кезеңі басталды. Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан кейін Түркия алғашқылардың бірі болып тәуелсіздігін мойындап, саяси, экономикалық және мәдени қарым-қатынастар қарқынды дамыды. Түркия Республикасы Қазақстанның ең маңызды серіктестерінің бірі болып, инвестиция, білім беру, сауда және әскери салаларда ынтымақтастық орнатты. Осы кезеңнен бастап түрлі келісімдер жасалып, стратегиялық серіктестік жоғары деңгейіне жетті. Бүгінде Түркия Қазақстанға ірі инвестиция салатын елдердің бірі болып табылады. Түркі мемлекеттері ұйымы аясындағы әріптестік те бұл қарым-қатынастардың маңызды аспектісі болып табылады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Зерттеу барысында тарихи талдау әдісі және жүйелілік, салыстырмалы талдау, саяси талдау әдісі пайдаланылды. Тарихи әдіс – Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық қарым-қатынастардың тарихи кезеңдерін қарастыру үшін қолданылды. Бұл әдіс архивтік құжаттар мен тарихи дереккөздерді талдау арқылы екі ел арасындағы байланыстардың эволюциясын сипаттауға мүмкіндік берді. Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қатынастардың құрылымдық ерекшеліктерін анықтау жүйелік талдау әдісі негізінде қарастырылды. Аталмыш әдіс екіжақты қатынастардың негізгі аспектілерін (саяси саладағы ынтымақтастық) кешенді түрде зерттеуге көмектесті. Екі елдің тарихи кезеңдердегі өзара қарым-қатынастарының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау үшін қолданылды. Осы әдіс арқылы Түркия мен Қазақстанның әр кезеңдегі саяси ұстанымдары мен халықаралық аренадағы рөлдері салыстырылды. Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси байланыстар жөніндегі ғылыми еңбектер, архивтік материалдар, ресми құжаттар, дипломатиялық хаттамаларын зерттеуде кросс-талдау әдісі қолданылды. Екі мемлекет арасындағы стратегиялық серіктестіктің даму бағыттарын бағалау және олардың халықаралық саясаттағы орны мен рөлін айқындау үшін қолданылды. Сапалық және сандық талдау әдістері – екі мемлекет арасындағы қарым-қатынастардың негізгі көрсеткіштерін анықтау және бағалау мақсатында пайдаланылды. Жоғарыда аталған әдістерді кешенді пайдалану арқылы Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық қатынастардың тарихи негіздері мен даму динамикасын жан-жақты зерттеуге мүмкіндік берілді.

Зерттеу мақаласын жазу барысында Қазақстан және Түркия арасындағы байланыстар тарихын зерттеп жүрген зерттеуші ғалымдар Анжижан Ахат, Абдуллахап Кара, Ердоган Хасан, Тажибаева Рашит т.б зерттеулері басшылыққа алынып, дипломатия мен халықаралық қатынастарға байланысты ғылыми еңбектер талданды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Президент архив қорынан алынған деректер пайдаланылды.

Талқылау

Зерттеу жұмысында Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық қарым-қатынастардың (XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басы) тарихи негіздерін қарастыру үшін Түрік зерттеуші ғалымдардың еңбектеріне басымдық берілді. Түркиялық зерттеуші А. Андичанның (Andican, 2009 - Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya) еңбегінде Османлы дәуірінен бастап қазіргі кезеңге дейінгі Түркия мен Орталық Азия елдері арасындағы байланыстар жан-жақты қарастырылады. Автор тарихи деректер мен саяси үрдістерді талдай отырып, Түркияның аймақтағы рөлін сипаттайды. Аталмыш зерттеу Қазақстан-Түркия қатынастарын тарихи контексте қарастыру үшін маңызды дерек көзі

болып табылады. Алайда, зерттеуде екі мемлекет арасындағы 1991 жылдан басталған дипломатиялық қарым-қатынастар туралы жекеше тоқталмағанын, жалпылама Орта Азиядағы түркі мемлекеттеріне бағыттаған Түркия саясатын қарастырғанын көруімізге болады. Б. Амреевтың (Amreyev, 2011 - Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası) еңбегі қазіргі кезеңдегі Қазақстан-Түркия қарым-қатынастары мен Түркі әлеміндегі ынтымақтастықтың маңызын ашады. Автор екі ел арасындағы экономикалық, мәдени және саяси байланыстарды саралай отырып, олардың даму динамикасына тоқталады. Бұл еңбек Түркия мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықты зерттеуге арналған маңызды әдебиеттердің бірі болып табылады. М.К. Ататүріктің Кеңес Одағы туралы пікірі және Түрік бірлігі (Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü, 2012 - Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü ve Türk Birliği düşüncesi) атты мақалада Түркия Республикасының құрушысы М.К. Ататүріктің Кеңес Одағы туралы болжамдары мен Түркі бірлігі туралы ойлары қарастырылады. Бұл саяси пікірі арқылы К. Ататүріктің Түркі халықтарының болашағы туралы көзқарастары мен саяси мәнін ұғынуға мүмкіндік береді. (Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, 2014) Зерттеу КСРО ыдырағаннан кейінгі Қазақстан мен Түркия арасындағы өзара қарым-қатынастардың жалпы шолуын ұсынады. Еңбекте екі елдің арасындағы байланыстардың әртүрлі аспектілері, соның ішінде экономикалық және дипломатиялық қарым-қатынастар талданады. Зерттеу екі жақты қатынастарды кешенді түрде талдау үшін маңызды.

Түркиялық қазақ ғалымы, тарихшы Абдуллахап Кара Түркиядағы қазақ диаспора тарихына және екі мемлекет арасындағы қарым-қатынастар тарихына қатысқы бірнеше еңбек жазған зерттеушілердің бірі. Біз де бұл зерттеуімізде А. Караның бірнеше зерттеулерін басшылыққа алған болатынбыз. (Abdulvahap Kara, 2012 - Turgut Özal Ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993) атты зерттеуде Түркияның 1983-1993 жылдар аралығындағы Түркі республикаларымен қарым-қатынасы сипатталады. Автор Тұрғыт Өзалдың Қазақстан-Түркия байланыстарын қалыптасуындағы ролін ерекше атап өтеді. Зерттеу Түркия мен Түркі әлемінің арасындағы интеграциялық үрдістерді қарастыру үшін маңызды дереккөзі болып табылады. А. Караның екінші бір зерттеу мақаласында (Abdulvahap Kara, 2011) Түркі әлеміндегі 20 жылдық ынтымақтастық үдерісі мен Қазақстанның Түркия саясатындағы ролін талданады. Автор Түркі халықтарының мәдени, экономикалық және саяси интеграциясына ерекше назар аударып, Қазақстанның жетекші ролін атап өтеді. Зерттеу Түркі кеңістігіндегі интеграциялық үдерістерді қарастыру үшін құнды деректің бірі. Түркиялық зерттеушілер А. Атилла (Artman Atilla, 1993) және А. С. Асар (Ahmet Sevati Acar, 2015) еңбектерінде Түркі республикаларының әлеуметтік-экономикалық жағдайын және олардың Түркиямен қарым-қатынастарын талдайды. Кеңестік кезеңнен кейінгі экономикалық өзгерістер мен жаңа мемлекеттердің даму бағыттары қамтылған. Бұл зерттеу аймақтағы экономикалық үрдістерді зерттеу үшін пайдалы. Зерттеулерде Қазақстан-Түркия қатынастарының маңызды тарихи кезеңдері қарастырылады. Автор екіжақты байланыстардың дамуы мен олардың негізгі бағыттарын сипаттайды. Ғылыми еңбек Қазақстан мен Түркияның дипломатиялық тарихын зерттеуге арналған маңызды дереккөз болып табылады. Аталған әдебиеттер Қазақстан мен Түркия арасындағы қарым-қатынастардың тарихи, экономикалық, саяси және мәдени аспектілерін жан-жақты қарастырады. Әрбір зерттеу белгілі бір кезең мен тақырыпты қамтып, екі ел арасындағы ынтымақтастықтың даму үдерісін талдайды. Бұл еңбектерді кешенді түрде қарастыру зерттеудің объективтілігін қамтамасыз етті.

Қазақстан мен Түркия арасындағы алғашқы тәуелсіздік жылдардағы дипломатиялық байланыстар тарихын зерттеуде Қазақстан Республикасының Президентінің Архив қорларынан алынған деректер де пайдаланылды (ҚР Президентінің Архиві - ҚР Президентінің Архиві, Қ.5, Т.1, Қ.35181, 43 б., ҚР Президентінің Архиві, Қ.5, Т.1, Қ.5180, 91 б., ҚР Президентінің Архиві. Қ.5, Т.1, Қ.5181, 43 б.). Аталған қорлар Түркия мен Қазақстан арасында жақын-қарым-қатынастар болғанын дәлелдеп отыр.

Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық қарым-қатынастарды кешенді түрде талдауға, олардың даму динамикасын және ықпалдастық үдерістерін ғылыми негізде зерттеуге мүмкіндік берген зерттеулер: (Kazakistan-Türkiye, 2013); (Жигалов, Султанов, 1993) (Тасібәуев, 1997) (Тоқайев, 2001) зерттеулері Қазақстан Республикасының сыртқы саясатына арналған. Бұл еңбектерде Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі сыртқы саяси басымдықтары қарастырылады. Қазақстан мен Түркия арасындағы жоғары деңгейдегі стратегиялық әріптестік пен дипломатиялық қатынастардың 1991-2000 жылдар аралығындағы дамуын сипаттап, 10 жылдық ынтымақтастыққа тарихи талдау жасайды. Аталмыш зерттеулерде саяси тұрғыдан екі елдің серіктестігі мен стратегиялық ынтымақтастығы талданса, экономикалық тұрғыда сауда, инвестиция және қызмет көрсету салалары да қарастырылған. Сонымен қатар, білім беру саласындағы ықпалдастық пен мәдени байланыстардың даму үрдісіне де жекеше тоқталғанын көруімізге болады.

Зерттеу нәтижелері

Түркия мен Қазақстан арасындағы тарихи байланыстар Кеңес Одағы ыдырағанға дейін қысқа мерзімге болса да мәдени бағытта орнаған болатын. Осы кезеңде орын алған саяси оқиғаларға шолу жасау, КСРО ыдырағаннан кейінгі екі мемлекет арасындағы қарым-қатынастарға әсерін қарастыру да маңыздылыққа ие.

1980-жылдарда Кеңес жүйесінің ішкі және сыртқы саясатта күтілген нәтижелерге жете алмауы Кеңес басшылары тарапынан да ашық түрде талқылана бастады. 1985 жылы Михаил Горбачевтің мемлекет басшысы болуымен бірге «қайта құру» саясаты енгізіліп, жүйені ашықтыққа бейімдеу мен қайта құрылымдау мәселелері көтерілді. Алайда, бұл жүргізілген саясат Кеңес үкіметін сақтап қалуға жеткіліксіз болды. 1991 жылдың наурыз айында Минскіде өткен жиынның қорытындысы бойынша, Кеңес Одағының ыдырағаны ресми түрде хабарланған болатын. (Erdoğan Hasan, 2003: 132).

1991 жылы «Миллиет» газетінде Кеңес Одағының ыдырауы туралы төмендегідей мақала жарияланды:

«Тарихта бір империяның немесе алып мемлекеттің құлдырауы ешқашан мұншалықты «жеңіл» болмаған. Шынында да, КСРО-ның ыдырауы соғыссыз, төңкеріссіз, қан төгілмей жүзеге асты. М. Горбачев теледидарда қызметтен кеткенін жариялады... Кремльден Кеңес одағының қызыл туы төмен түсірілді. «Интернационал» маршы соңғы рет орындалды... Бар болғаны осы ғана! Осы оқиғамен алып Кеңес Одағы тарихқа айналды. 74 жылдық дәуір жабылды (Sami Kohen, 2012: 129).

Жетпіс жылдан астам билік еткен Кеңес жүйесінің құлауы, Орта Азиядағы түркі республикаларының тәуелсіздік алу процесін жеделдеткен жаңа кезеңнің басталуына себеп болды. Бұл саяси оқиғадан кейін түркі республикалары өз тәуелсіздігін жариялай бастады. 1991 жылдың 30 тамызда Әзірбайжан, 31 тамызда Қырғызстан, 1 қыркүйекте Өзбекстан, 27 қазанда Түрікменстан және соңғы болып 16 желтоқсанда Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін жариялады (Erdoğan Hasan, 2003: 134.). Сол күні Түркия ешқандай мемлекетпен ақылдаспастан Кеңес Одағының ыдырауымен құрылған 15 республиканы ресми түрде танығанын мәлімдеді.

Осы тарихи оқиғадан кейін, Қазақстан тәуелсіздігін кеш жариялауына немесе ең соңғылардың бірі болып жариялауына не себеп болды? деген сұрақ туындады. ҚР Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтан «Қазақстан не себепті өз тәуелсіздігін кеш жариялады? деген сауалға: «КСРО-ға тәуелді барлық мемлекеттер өз тәуелсіздігін жарияласа, Қазақстан кімге тәуелді болуы керек? (Тасібәуев, 1997:32) – деп, қысқа жауап қайтарған болатын.

КСРО-ның құлауы мен түркі халықтарының өз тәуелсіздіктеріне қол жеткізуі бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін басталған «қырғи-қабақ соғыс» дәуірінің аяқтаған негізгі кезеңдерінің бірі болды.

Орта Азиядағы түркі тілдес мемлекеттер өз тәуелсіздігін жариялаған күннен бастап Түркия алғаш болып тәуелсіздігін мойындап, дипломатиялық жақын қарым-қатынас орнатуға тырысты. Н. Назарбаев «Түркия-Қазақстан сауда және инвестиция форумында» сөйлеген сөзінде бұл туралы былайша баяндайды:

«1991 жылдың 16 желтоқсанында, күндізгі сағат төртте, Парламентіміз тәуелсіздік жариялады. Марқұм Президент Тұрғұт Өзал бір сағаттан кейін бізді құттықтады. Түрік мемлекеті біздің тәуелсіздігімізге бірінші болып қуанған ел болды. Біздің тәуелсіздігімізді мойындады. Халқымыз мұны ешқашан ұмытпайды» (Kazakistan-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği, 2013.)

Түркия Министрлер кабинетінің осы тарихи шешімін бағалаған Түркияның Сыртқы істер министрі Хикмет Четин былай деп мәлімдеді:

«Түркия бұл шешімі арқылы шынымен солтүстіктегі барлық елдермен көрші болудың жауапкершілігін сезініп, оқиғаға тұтас көзқараспен қарап, өте оң және тарихи ұстаным танытты. Бұл шешімде ешқандай айырмшылық жасамастан, мемлекеттер арасында келіспеушілік болмасын деген ұстаныммен Кавказдан Орта Азияға, Славян және Балтық елдеріне дейінгі барлық Кеңес республикаларын мойындау туралы шешім қабылдады. Осы негізде саяси қатынастар орнап, дипломатиялық елшіліктер ашылатын болады. (Abdulvahap Kara, 2012:126.)

Түркия тарапы жаңа тәуелсіздік алған республикалардың тез дамуына ықпал етуге алғашқы болып қадам жасай бастағанын көруімізге болады. Оған негізгі дәлел Түркия 1990 жылдардың басынан бастап Орта Азиядағы түркі республикаларымен білім, ғылым және мәдениет салаларында көптеген келісімдер жасасты (G. Ergin, F. Türk, 2010: 35-41). 1990 жылдардың бірінші жартысында атқарылған жұмыстар Түркия мен түркі республикалары арасындағы қарым-қатынастарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарды (Erdoğan, Selçuk, 1997: 701-714). Аталмыш кезеңнен бастап «Түркі әлемі» ұғымы да жоғары деңгейде насихаттала бастады.

Кеңес үкіметінің саяси билігінде болған түркі халықтары мен Түркия арасындағы шектеулі қарым-қатынастар ұзақ үзілістен кейін қайта жанданды. Орта Азиядағы түркі республикалары арасында дипломатиялық байланыстар орнағаннан кейін, мәдени, тарихи, әлеуметтік және экономикалық салаларда ынтымақтастықты дамыту мақсатында ортақ ұйымдар құрыла бастады. Бұл бастамалардың басты мақсаты – Түркияның түркі әлемімен қарым-қатынастарын қайта жаңғырту және оларды тұрақты негізге көшіру еді (Yüksel Kavak, Gülsün Atanur, 2001: 92). Сонымен қатар, Түркия тарапынан түркі тектес халықтарға деген жақын қарым-қатынастың орнауы Түркия Республикасының негізін қалаушы және алғашқы президенті Мұстафа Кемал Ататүріктің өсиетін орындау болады. 29 қазан 1933 жылы Түркия Республикасының құрылғанына он жыл толуына орай сөйлеген сөзінде Мұстафа Кемал Ататүрік Орта Азиядағы түркі халықтары туралы төмендегідей өз өсиетін қалдырған болатын:

«...Бүгін Кеңес Одағы – біздің досымыз, көршіміз, одақтасымыз. Бұл достыққа біз мұқтажбыз. Алайда ертең не болатынын ешкім болжай алмайды. Кеңестер Одағы да уақыт өте Австро-Венгрия, Османлы империясы секілді ыдырауы мүмкін. Бүгін қолында мықтап ұстап отырған халықтар оның қолынан сусып шығуы мүмкін. Әлем қайтадан жаңа бір тепе-теңдікке келеді. Сол кезде Түркия не істейтінін білуі керек. Бүгін біздің досымыздың басқаруында тілі бір, діні бір, тегіміз бір бауырларымыз бар. Біз оларға қамқор болуға дайын болуымыз қажет. Дайын болу – сол күнді үнсіз күтіп отыру емес, дайындалу керек. Халықтар бұған қалай дайындалады? Рухани көпірлерді бекем ұстау арқылы. Тіл – бір көпір... Сенім – бір көпір... Тарих – бір көпір. Біз өз тамырымызға үңіліп, тарихи оқиғалардың бөлген тарихымызды біріктіруіміз керек. Олардың бізге жақындауын күте алмаймыз, біздің оларға жақындауымыз қажет. Тарихи байланыс, фольклорлық байланыс

орнатуымыз керек, түркология саласында үлкен жетістіктерге жетуіміз қажет. Мұны кім жасайды? Әрине, біз..." (Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü: 2012)

Осылайша, тарихи үдерістер қанша уақыт саяси үзіліске себеп болғанымен, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Түркия мен Қазақстан арасындағы дипломатиялық және саяси қатынастар Қазақстанның 1990 жылдың қазан айында егемендігін жариялауымен қалыптаса бастады. Екі ел арасындағы тікелей екіжақты байланыстар 1990 жылы мемлекет қайраткерлерінің ресми сапарларымен басталғаны байқалады.

1990 жылдың 5 желтоқсанында сол кездегі Түркияның мәдениет министрі Намык Кемал Зейбек Қазақстанға сапар жасап, Түркия мен Қазақстанның мәдениет министрлері арасында мәдени ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды (Andican, 2009: 526).

1991 жылдың 15-16 наурызында Тұрғұт Өзал Қазақстанға (мемлекет басқарған жылдары 1989-1993) ресми жасап жасады. Османлы кезеңінен бастап, Түркия президенттері арасында Т. Өзал Қазақстанға алғаш рет сапар жасаған мемлекет басшылардың бірі болды. (Davut Han, Duugu, 2014: 133-145). Ресми сапар барысында Алматыда «Саяси, сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық, экологиялық, мәдени, әлеуметтік, коммуникациялық және өзге де салаларда ұзақ мерзімді өзара тиімді ынтымақтастықты кеңейту және тереңдету ниеттерін білдіру туралы ынтымақтастық келісімі» жасалды (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri, 1993:199). Бұл келісім 1994 жылдың қазан айында «Достық және ынтымақтастық келісімімен» жетілдірілді (Asar, 2015). Ресми сапар барысында екі ел арасында Сауда және экономикалық ынтымақтастық туралы хаттамаға да қол қойылды (Kazakistan Cumhuriyeti, 2012: 301). Бұл келісімдер Қазақстанның Түркиямен мәдени, ғылыми-техникалық және басқа да көптеген салаларда қарым-қатынас орнатуына жол ашты.

Түркия Президенті Т. Өзал мемлекет басшылығында болған уақытта Н. Назарбаевты Түркияға шақырған болатын (Tasibaev, 2015: 114-115.). 1992 жылдың 25- 29 қыркүйек аралығында алғаш рет Н. Назарбаев Түркияға ресми сапармен барады. Бұл сапар Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық байланыстарды нығайтуға және екіжақты ынтымақтастықты дамытуға үлкен мүмкіндік берді (Davut Han, Duugu, 2014: 133-145.) Орта Азиядағы Түркі республикалары ішінен Түркияға алғаш ресми сапар жасаған президент Н.Назарбаев болды.

Н. Назарбаев Алматыдан Түркияға ресми сапары алдында жасаған жазбаша мәлімдемесінде, еркін нарықтық экономикаға көшу кезеңінде Түркияның заманауи әрі сапалы кадрлар даярлау, шетелдік инвесторларды тарту тәжірибесінен, экономикалық даму мен өсудің тәжірибесінен үлгі алғысы келетінін атап өтті (Kara, 2012:142-145.). Н. Назарбаевтың бұл сапары Түркия басшылары мен оппозициясы үшін ерекше маңызға ие болды. Ресми сапар аясында екі ел арасында төмендегідей келісімдерге қол қойылды:

- өзара қарым-қатынастардың қағидалары мен мақсаттары туралы декларация;
- сауда-экономикалық, ғылыми және техникалық ынтымақтастық туралы келісім;
- көлік және байланыс саласындағы ынтымақтастық туралы келісім;
- өзара түсіністік туралы меморандум.

Бұл келісімдермен қоса Стамбул-Алматы тікелей әуе рейстері, тұтыну тауарларын өндіру және бірлескен инвестицияларды да қамтылды (Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2012: 301). Осы аталған келісім негізінде бүгінгі күнге дейін үздіксіз жалғасып келе жатқан дипломатиялық қарым-қатынастардың іргетасы қаланған болатын.

Дипломатиялық қарым-қатынастар

Түркия мен Қазақстан арасындағы дипломатиялық қатынастар жоғарыда айтылғандай, Кеңес Одағы ыдырамай тұрып және Қазақстан өзінің тәуелсіздігін жарияламай тұрып басталған болатын.

Қазақстанның тәуелсіздігін алғаннан кейін екі ел арасындағы саяси қатынастар бірден орнай бастады. Оның алғашқы қадамы 1992 жылдың 2 наурызында Түркия мен Қазақстан

арасындағы дипломатиялық қатынастардың орнатылуына байланысты хаттамаға қол қойылып, екі елдің елшіліктері ашылды (Tuymebayev, 2012: 4).

1992 жылдың 2 наурызында Алматыда Түркияның Сыртқы істер министрі Хикмет Четин мен Қазақстанның Сыртқы істер министрі Төлеутай Сүлейменов «Түркия Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастарды орнату туралы хаттамаға» және сол күні екі халықтың жақындасуы мен мәдени байланыстарды дамыту мақсатында «Визасыз режим туралы келісімге» (02.03.1992 Алматы) қол қойды (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri, 1993:199.). Аталған келісімнен кейін 1992 жылдың 18 сәуірінде Алматыда Түркия Елшілігі ашылды (Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2012:39). Түркия Республикасының Елшісі Аргун Ерпай 1992 жылдың 21 сәуірінде Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевқа сенім грамотасын тапсырып, Қазақстандағы қызметіне ресми түрде кірісті (Artman Atilla, 1993:68).

Алматыдағы елшілік ғимараты Түркия Республикасының Премьер-министрі Сүлейман Демирелінің Қазақстанға келген күні, яғни 1992 жылдың 29 сәуірінде салтанатты түрде ашылды. 2008 жылдың 12 маусымында Түркия Елшілігі Алматыдан Қазақстанның астанасы Астанаға көшірілді (Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, 2014: 133-145).

1992 жылдың 16 сәуірінде Н. Назарбаев Қазақстанның Түркиядағы Елшілігін құру туралы шешім қабылдап, 1992 жылдың 17 мамырындағы қаулысымен Қанат Саудабаевты Түркиядағы Қазақстанның елшісі етіп тағайындады (Жигалов, Султанов, 1993: 176). Қазақстанның алғашқы елшісі болып тағайындалған Қ. Саудабаев 1992 жылдың 20 мамырында қызметіне кірісті.

1992 жылдың 29 қазанында Түркияға сапармен барған Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстанның Анкарадағы Елшілігі ғимаратының ашылу салтанатына қатысты (Kazakistan Ülke Raporu, Ankara 1995: 82). Осылайша, екі елдің елшіліктері ашылып, қысқа мерзім ішінде дипломатиялық қатынастар толық орнады. Бұл үдерісте Түркия тарапы белсенді рөл атқарды. Осы саяси оқиғалардан кейін екі ел арасында түрлі салалардағы қатынастар мен ынтымақтастықты реттейтін көптеген келісімдер мен хаттамаларға қол қойылды. Бұл келісімдер саяси қатынастардан бөлек, білім, мәдениет, сауда-экономикалық ынтымақтастық, көлік, денсаулық және байланыс салаларын қамтиды:

– Қазақ КСР Байланыс министрлігі мен Түркия ПТТ басқармасы арасындағы ниет хаттамасы (30.04.1991, Стамбул) (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında, 1993: 94);

– Түркия Республикасының Ұлттық білім министрлігі мен Қазақстан Республикасының Білім министрлігі арасындағы ынтымақтастық хаттамасы (18.05.1992, Анкара) (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında, 1993: 274);

– Түркия Республикасы Үкіметі мен Қазақстан Республикасы Үкіметі арасындағы әуе тасымалы туралы келісім (31.10.1992) (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında, 1993: 220);

– Түркия Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы байланыс саласындағы ынтымақтастық хаттамасы (01.12.1992, Анкара) (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında, 1993: 217);

– Түркия Республикасы Үкіметі мен Қазақстан Республикасы Үкіметі арасында Түркістан қаласында Халықаралық Қожа Ахмет Ясауи Түрік-Қазақ университетін құру туралы келісім (31.10.1992) (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında, 1993: 215);

– Түркия Республикасы Үкіметі мен Қазақстан Республикасы Үкіметі арасында туризм саласындағы ынтымақтастық туралы келісім (08.10.1992, Алматы) (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında, 1993: 212);

– Түркия Республикасының Денсаулық сақтау министрлігі мен Қазақ КСР Денсаулық сақтау министрлігі арасында медицина және денсаулық сақтау саласындағы 1991-1995 жылдарға арналған ынтымақтастық хаттамасы (14.02.1991, Анкара) (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında, 1993: 186);

– Түркия Республикасы Үкіметі мен Қазақ КСР Үкіметі арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы хаттама (15.02.1991, Алматы) (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında, 1993: 191) Бұл келісімдер екі мемлекет арасындағы саяси қатынастарды реттеуде үлкен маңызға ие болды. Келісімдер санының көбеюі екіжақты байланыстардың жақсара түскенін көрсетеді.

Сур.1. Н.Ә.Назарбаевтың Анкараға ресми сапармен келгендігі туралы Түркияның «Hürriyet» газетіне шыққан мақала. (ҚР Президентінің Архиви, Қ.5, Т.1, Қ.35181, 43 б)

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың басталуы мен оның табысты дамуына екі елдің мемлекет басшылары үлкен үлес қосты. Аталған кезеңде екіжақты және көпжақты форматта Түркия мен Қазақстан президенттерінің өзара сапарлары ұйымдастырылды (Түймебаев, 2012)

Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан кейін Түркиядан келген алғашқы үкімет басшысы 1992 жылдың 27 сәуірінде Қазақстанға сапар жасаған Премьер-министр Сүлейман Демирелі болды. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев пен Премьер-министр Сүлейман Демирелі екі ел арасындағы жан-жақты ынтымақтастық пен маңызды халықаралық мәселелерді талқылады. Екі ел басшылары қарым-қатынастардың дамуына қанағаттанатындықтарын білдіріп, оның одан әрі жалғасуының маңыздылығын атап өтті. Бұл сапар барысында білім, ғылым, мәдениет және спорт саласындағы ынтымақтастық, инвестицияларды қорғау және ынталандыру, автожол көлігі, авиация, шағын және орта бизнесті дамыту, банк ісі бойынша ынтымақтастық туралы келісімдерге қол қойылды (Kazakistan Ülke Raporu, 1994: 216-217.). Екі ел арасындағы ынтымақтастықтың алғашқы қадамдары ең алдымен мәдени салада жүзеге асты.

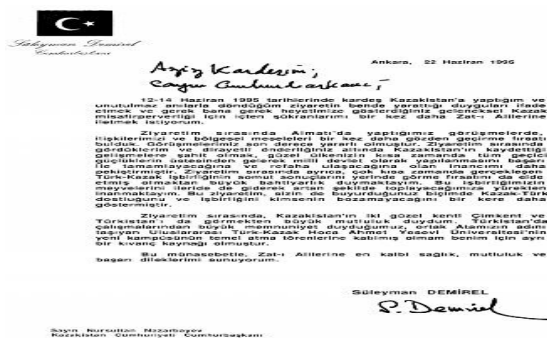
Түркия тарапынан жасалған екінші Премьер-министр сапары 1995 жылдың 15 тамызында Тансу Чиллердің қатысуымен өтті. Осы сапары барысында Т. Чиллер Қазақстанмен келесі келісімдерді жасады:

- косарланған салық салуды болдырмау туралы келісім;
- қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету және қылмыскерлерді экстрадициялау туралы келісім;
- ветеринария саласындағы ынтымақтастық туралы келісім;
- өсімдіктерді қорғау және карантин жөніндегі келісім;
- мұнай маркетингі бойынша ниет хаттамасы (Тасібаев, 1997: 45).

1993 жылдың 9–11 сәуірі аралығында Түркия Республикасының Президенті Т. Өзал Қазақстанға ресми сапармен келді. Сондай-ақ, Т. Өзал Қазақстан Парламентінде сөйлеген сөзінде Түркияның Қазақстанға барынша көмек көрсетуін жалғастыратынын білдірген болатын (Токаев, 2001: 268.).

Аталған ресми іссапарлардан басқа, түрлі саладағы екі ел министрлері мен мемлекеттік ұйымдардың жоғары басшыларының іссапарлары ұйымдастырған. Екіжақты қатынастарды дамыту және стратегиялық серіктестікке айналдыру тұрғысынан 2005 жылдың мамыр-маусым айларында Түркия Премьер-министрі Режеп Тайып Ердоғанның Қазақстанға жасаған ресми сапары да маңызды орын алады (Kazakistan- Türkiye İşbirliğini, 2013: 27.).

1995 жылы 12-14 маусым күні Түркия Президенті С. Демирелі Алматы қаласына ресми іссапар жасаған болатын. Осы сапар барысында біршама келіссөздерге де қол қойылды. Бұл сапар туралы С. Демирелі Н.Ә. Назарбаевқа жолдаған ресми хабарламасында төмендегідей баяндайды: *Бауырлас Қазақстанға сапар маған үлкен әсер қалдырды. Іссапар барысында екі мемлекет үшін тиімді біршама келіссөздерге қол қойылды. Болашақша бұл жасалған келісімдер өз нәтижесін береді деген сенімдемін. Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің ашылу салтанатына қатысу мен үшін үлкен мәртебе. Бұл достық және серіктестік байланыстар жоғары деңгейде жалғасын табатындығына сенімдіміз (ҚР Президентінің Архиві, Қ.5, Т.1, Қ.5180, 91 б) (Сур.2).*

Сур.2. Түркия Президенті С. Демирелінің Н.Ә. Назарбаевқа жолдаған хабарламасы (ҚР Президентінің Архиві. Қ. 5, Т.1, Қ. 5180, 91 б.)

1997 жылғы 1 тамызда Анталияға келген Н.Н. Назарбаев Азиядағы кен орындарының ашылуымен әлемнің негізгі орталығына айналғанын және Түркияның Қазақстан үшін энергетикалық тарату саласында маңызды рөл атқара алатынын атап өткен болатын (Serdar Yılmaz, 2016: 162). Осыған байланысты сол кездегі Түркия Республикасының Премьер-Министрі Месут Йылмаз 1997 жылғы 9–11 қыркүйек аралығында Қазақстанда өткен «Қазақстан мен Түркия: ынтымақтастықтың болашағы» атты конференцияға қатысып, екі елдің саяси, сауда-экономикалық қатынастарының даму әлеуетіне тоқталып, Түркия тарапы осы мәселер бойынша келіссөздер жасасатынын мәлімдеді (Егемен Қазақстан, 1997: 2).

Т. Өзалдың қайтыс болуынан кейін Түркияның Қазақстанға деген қызығушылығының төмендегенін және бұл жағдайға қынжылтатынын айтып Түркияның сыртқы саясатына қатысты Н. Назарбаев сыни пікірін білдірген болатын. Осыған байланысты, 1998 және 1999 жылдары Қазақстан мен Түркия арасындағы қатынастарда белгілі бір тоқырау байқалды.

1998 жылдың 9 маусымында Қазақстанның жаңа астанасы Астанада жаңа саммит өтті. Қазақстанның жаңа астанасының ашылу салтанатына түркітілдес елдердің басшылары да қатысты. Сүлейман Демирел кездесу алдында Анкарада журналистерге берген сұхбатында бұл кездесудің басты мақсаты бауырлас халықтармен байланыстарды нығайту және түркітілдес елдердің халықаралық қоғамдастықтағы ықпалын күшейту екенін айтып, өзара серіктестік ешқашан тоқтамайтынын да жеткізген болатын (Kara, 2011).

жетпегені де айқын. Әсіресе экономикалық салада екі ел арасындағы сауда айналымы Түркия мен Қазақстанның мүмкіндіктеріне сай болмағаны да тарихи шындық. Екі ел арасындағы байланыстарды институционалдық негізде тереңдету қажеттілігі орын алған. Қазақстан-Түркия ынтымақтастығын жаңа деңгейге көтеру үшін нақты стратегиялық қадамдар жасау да маңызды.

1990-2000 жылдар аралығында екі ел арасындағы ынтымақтастықтың артықшылықтары төмендегідей:

– Түркия Қазақстанға қаржылық көмек көрсетіп, шағын және орта бизнесті дамытуға ықпал етті. Түрік компаниялары Қазақстан нарығына кіріп, құрылыс, сауда және инфрақұрылым салаларында белсенділік танытты;

– Түркия Үкіметі Қазақстандық студенттерге білім гранттарын ұсынып, екі ел арасында білім және мәдени саланы дамытуға мүмкіндік жасады, білім саласына қажетті құрал-жабдық, техникамен де қамтамасыз етуге күш салды;

– Түркия Қазақстанды түркі әлемінің маңызды стратегиялық серіктесі ретінде қабылдап, Түркі Кеңесі мен басқа да өңірлік ұйымдардың дамуына ықпал етті.

Екі мемлекет арасындағы саяси байланыстар барысында кездескен қиындықтар мен кемшіліктерге тоқталар болсақ:

– түрік компаниялары Қазақстан нарығына белсенді түрде енгенімен, кейбір заңнамалық шектеулер мен экономикалық тұрақсыздық олардың ұзақ мерзімді жобаларын жүзеге асыруына кедергі келтірді;

– саяси көзқарастардағы айырмашылықтар да айтарлықтай өз ықпалын тигізді. Қазақстан мен Түркия арасында сыртқы саясат мәселелерінде кейбір айырмашылықтар орын алды. Мысалы, Қазақстан Ресеймен тығыз байланыста болса, Түркия Батыс елдерімен серіктестікті күшейтуге басымдық берді;

– 1990-жылдары екі ел арасындағы ынтымақтастықтың институционалдық базасы толық қалыптаспады. Екі мемлекет арасында қол қойылған барлық келісімдер толықтай жүзеге аспады. Кейбір келісімдер орындалмай қалды немесе кейінге шегерілді.

Түркия Қазақстанның тәуелсіздігін нығайтуға барынша қолдау көрсетіп, экономикалық, саяси және мәдени байланыстарды нығайтуға белсенді қатысқанын көруімізге болады. Жоғарыда аталған кейбір қиындықтар мен кедергілерге қарамастан, екі мемлекет арасындағы ынтымақтастық тұрақты түрде дамып, стратегиялық әріптестікке айнала алды.

Түркия Республикасы Қазақстан үшін маңызды саяси және экономикалық серіктестерінің бірі болып табылады. Соңғы жиырма жеті жылда екі ел көптеген салаларда ынтымақтастықты нығайтты. Білім және мәдениет саласындағы ынтымақтастық қазіргі уақытта екі ел арасындағы қарым-қатынастардың тағы бір маңызды аспектісін құрап отыр. Бүгінде Қазақстан-Түркия қатынастары, екі ел арасындағы түрлі келісімдер мен халықаралық ұйымдарға мүшелік шеңберінде жалғасуда.

Қорытынды

Түркия мен Қазақстан арасындағы тарихи байланыстар ғасырлар бойы қалыптасып, қазіргі таңдағы жан-жақты серіктестікке ұласты. Ортақ тарих, тіл, мәдениет пен дін екі елдің ынтымақтастығын одан әрі тереңдетуге ықпал етеді. Алдағы уақытта да Түркия мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынастар достық пен өзара тиімді әріптестік негізінде дами бермек.

Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық қарым-қатынастар ХХ ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басында қарқынды дамып, стратегиялық серіктестік деңгейіне жетті. Осы кезеңде жоғары деңгейдегі кездесулер мен іссапарлар жиі өткізіліп, Түркия Қазақстанға саяси және экономикалық қолдау көрсетуге мүдделі екенін көрсетті.

1990 жылдардан бастау алған бұл байланыстар негізінде екі ел арасында көпжақты ынтымақтастықтың жаңа кезеңі басталды. Зерттеу барысында Қазақстан мен Түркия арасындағы қарым-қатынастардың негізгі кезеңдері, олардың институционалдық негіздері және халықаралық ұйымдар аясындағы өзара іс-қимылы қарастырылды. Талдау нәтижелері көрсеткендей, екі ел арасындағы дипломатиялық байланыстар тек саяси және экономикалық салалармен шектелмей, мәдени-гуманитарлық және қауіпсіздік мәселелерінде де қарқынды дамыды. Қазақстан мен Түркияның түркітілдес халықтар арасындағы интеграциялық үдерістерге қосқан үлесі, олардың ТҮРКСОЙ, Түркі мемлекеттерінің ұйымы сияқты құрылымдар аясындағы ынтымақтастығы бұл қатынастардың маңыздылығын айқындайды.

Екіжақты қатынастардың жетістіктеріне қарамастан, болашақта ынтымақтастықты одан әрі нығайту үшін бірқатар маңызды қадамдар жасау қажет. Атап айтқанда, экономикалық әріптестікті тереңдету, инвестициялық жобаларды көбейту, инфрақұрылымдық даму саласындағы ынтымақтастықты кеңейту өзекті болып қала бермек. Сонымен қатар, екі ел арасындағы білім, ғылым, мәдениет саласындағы байланыстарды жандандыру, аймақтық және жаһандық мәселелер бойынша үйлестірілген саясат жүргізу Қазақстан мен Түркияның халықаралық аренадағы ықпалын арттыра түседі.

Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси және дипломатиялық байланыстардың тарихы екі ел арасындағы сенімді серіктестіктің қалыптасқанын көрсетеді. Алдағы жылдары екі мемлекет стратегиялық әріптестікті одан әрі дамыту арқылы өзара тиімді қарым-қатынастарды жаңа деңгейге көтере алады деген сенімдеміз.

Әдебиеттер:

Andican, 2009 – *Andican A. Ahat. Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya.* İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, I. Baskı, 2009. s. 526.

Amreyev, 2011 – *Amreyev B. Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası.* İstanbul: Hayat Yayınları, 2011, s. 306.

Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü, 2012 – *Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü ve Türk Birliği düşüncesi*, 23. Ocak 2012. [Электронный ресурс] URL: <https://onturk.org/2012/01/23/ataturkun-sovyet-ongorusu-ve-turk-birligi-fikriyati/>

Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, 2014 – *Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu. Turkey-Kazakhstan Relations: An Overview Of Mutual Relations Since The Collapse Of The Soviet Union*, KNUV 2014; 4(42): 133-145.

Abdulvahap Kara, 2012 – *Abdulvahap Kara. Turgut Özal Ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012, s.126.

Abdulvahap Kara, 2011 – *Abdulvahap Kara. The Process of 20 Years of Cooperation of the Turkic World and the Role of Kazakhstan in It.* In Ibraev, S. (ed.). *Turkic Civilization and Kazakhstan: Proceedings of the International Conference Dedicated to the 20th Anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan.* Astana, International Turkic Academy, 2011, 8-32.

Artman Atilla, 1993 – *Artman Atilla. Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve TC ile İlişkileri*, TMKV, İstanbul, 1993, s. 68.

Ahmet Cevat Acar, 2015 – *Ahmet Cevat Acar. Türkiye-Kazakistan İlişkileri Tarihinin Önemli Aşamaları.* International Scientific-Practical Conference “Mangilik Yel” 11. Eylül, 2015. URL: <http://www.history-state.kz/kz/kazakh-handigy-article33.php>

Gözde Ergin, Fahri Türk, 2010 – *Gözde Ergin, Fahri Türk. Türkiye'de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler.* Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2. Cilt, 1. sayı, 2010, 35-41 ss.

Erdoğan Hasan, 2003 – *Erdoğan Hasan. Turgut Özal Döneminde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2003, s. 132.

Erdoğan H, Selçuk Ç, 1997 – *Erdoğan H, Selçuk Ç. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Türkiye, 8 - 12 Eylül 1997, ss.341 ss. 701-714.*

Егемен Қазақстан, 1997 – Егемен Қазақстан. Қызмет көрсету сапасы жақсарып келеді. № 180 (21645), 13 қыркүйек, 1997, 2 б.

Егемен Қазақстан, 2000 – Егемен Қазақстан. Қазақстан және Түркия президенттері Түркістан жерінде. № 15 (48), 19 қазан, 2000. 6 б.

Жигалов, Султанов, 1993 – *Жигалов К. В., Султанов Б. К. Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Хроника деятельности: Очерки внутренней и внешней политики (1.12.1991-31.5.1993). Алматы, 1993. 284 с.*

Kazakistan Ülke Raporu, 1994 – Kazakistan Ülke Raporu. Ankara: TİKA Yayınları, 1994, 216-217 ss.

Kazakistan-Türkiye, 2013 – Kazakistan-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği 2010-2013. Ankara: Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2013.

Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2013 – Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği. Kazakistan-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, Z. Kibar, A.O. Yessengeldiyev, M.A. Saparbekova, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov, E.M. Tokabayev, D.M. Aryngazin). İstanbul: Ömür Matbaacılık, 2013, s. 390.

Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2012 – Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği. Kazakistan-Türkiye Dostluk ile İşbirliğinin 20 Yılı, (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, M.A. Saparbekova, Z. Kibar, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov), Elma Basım, Ankara, 2012. s. 301.

Kazakistan Ülke Raporu, 1995 – Kazakistan Ülke Raporu. Ankara, 1995, s. 82.

ҚР Президентінің Архиві – ҚР Президентінің Архиві. Қ.5, Т.1, Қ.35181, 43 б.

ҚР Президентінің Архиві – ҚР Президентінің Архиві. Қ.5, Т.1, Қ.5180, 91 б.

ҚР Президентінің Архиві – ҚР Президентінің Архиві. Қ.5, Т.1, Қ.5181, 43 б.

Оспанова, 2024 – *Оспанова А.К. Қайып Мұхаммед ханның Осман империясына жазған хаттарына Османлы архив деректері негізінде талдау (XVIII ғ.) Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 1. Б. 21-33.(Қаз.)*

Оспанова, 2024 – *Оспанова А.К. XX ғасырдағы қазақ-түрік қарым-қатынастары: саяси және мәдени байланыстардың тарихи негіздері ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия «Исторические и социально-политические науки», №4(83), 2024 Б№ 81-93*

Öğütçü Özge Nur, 2017 – *Öğütçü Özge Nur. The Current State of Relations Between Kazakhstan-Turkey. AVİM Center for Eurasian Studies, Analysis No : 2017 / 29 13.09.2017.*

Tokayev, 2001 – *Tokayev K. Kazakistan Cumhuriyetinin Dış Politikası. YERPA, Ankara, Kazakistan El Farabi Milli Üniversitesi, Kazakistan, 2001, s. 268.*

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri., 1993 – Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar (1990-1992). C.1. Ankara, 1993. s. 199.

Tacibayev, 1997 – *Tacibayev R. 1991-1996 Yıllarında Türkiye-Kazakistan İlişkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997, s. 32.*

Tacibayev, 2015 – *Tacibayev R. Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı, Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler, Ankara, 2015, ss. 114-115.*

Tüymebayev, 2012 – *Tüymebayev C. Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı. Eko Avrasya, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:18, Ankara, 2012, s. 4.*

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri., 1993 – Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, Ankara, 1993, s. 199.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri., 2000 – *Türkiye ile Türkiye Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, s. 33.*

Serdar Yılmaz, 2016 – *Serdar Yılmaz*. Kazakistan'ın Türkiye Politikası İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni, Nobel Yayınları, Ankara 2016. s. 162.

Sami Kohen, 1991 – *Sami Kohen*. Belirsizlikler Dönemi, Milliyet, 28.12. 1991.

Yüksel Kavak, Gülsün Atanur, 2001 – *Yüksel Kavak, Gülsün Atanur*. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20, 2001, ss. 92.

Yessengazy, 2023 – *Yessengazy M. Turalin, Mereke K. Tulekova, Kulpash M. Ilyassova, Seidakhan U. Bakhtorazov and Saule Z. Malikova*. History of Regional, Social and Political Relations between Kazakhstan and Turkey (1991-2020). Vol. 10, N 29, 1-12, mayo 2023.

References:

Andican, 2009 – *Andican A. Ahat*. Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya [Türkiye and Central Asia from the Ottoman Empire to the Present]. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, I. Baskı, 2009. s. 526. (in Tur)

Amreyev, 2011 – *Amreyev B.* Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası [Kazakhstan-Türkiye Relations and the Turkish World in Our Period]. İstanbul: Hayat Yayınları, 2011, s. 306. (in Tur)

Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü, 2012 – *Atatürk'ün Sovyet Öngörüsü ve Türk Birliği düşüncesi* [Atatürk's Soviet Forecast and the idea of Turkish Unity]. 23. Ocak 2012. [Elektronnyy resurs] URL: <https://onturk.org/2012/01/23/atatyrkun-sovyet-ongorusu-ve-turk-birligi-fikriyat/> (in Tur)

Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu, 2014 – *Aslan Davut Han, Bozyigit Duygu*. Turkey-Kazakhstan Relations: An Overview Of Mutual Relations Since The Collapse Of The Soviet Union, KNUV 2014; 4(42): 133-145.

Abdulvahap Kara, 2012 – *Abdulvahap Kara*. Turgut Özal Ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993 [Turgut Ozal and the Turkish World Türkiye-Turkish Republics Relations 1983-1993]. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012, s.126. (in Tur)

Abdulvahap Kara, 2011 – *Abdulvahap Kara*. The Process of 20 Years of Cooperation of the Turkic World and the Role of Kazakhstan in It. In İbraev, S. (ed.). Turkic Civilization and Kazakhstan: Proceedings of the International Conference Dedicated to the 20th Anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan. Astana, International Turkic Academy, 2011, 8-32.

Artman Atilla, 1993 – *Artman Atilla*. Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve TC ile İlişkileri [Socio-Economic Analysis of Turkish Republics and Their Relations with the Republic of Turkey]. TMKV, İstanbul, 1993, s. 68. (in Tur)

Ahmet Cevat Acar, 2015 – *Ahmet Cevat Acar*. Türkiye-Kazakistan İlişkileri Tarihinin Önemli Aşamaları [Important Stages in the History of Türkiye-Kazakhstan Relations]. International Scientific-Practical Conference “Mangilik Yel” 11. Eylül, 2015. URL: <http://www.history-state.kz/kz/kazakh-handyygy-article33.php> (in Tur)

Gözde Ergin, Fahri Türk, 2010 – *Gözde Ergin, Fahri Türk*. Türkiye'de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler [Central Asian Students Studying in Turkey]. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2. Cilt, 1. sayı, 2010, 35-41 ss. (in Tur)

Erdoğan Hasan, 2003 – *Erdoğan Hasan*. Turgut Özal Döneminde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri [Türkiye-European Union Relations During the Turgut Özal Period]. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2003, s. 132. (in Tur)

Erdoğan H, Selçuk Ç, 1997 – *Erdoğan H, Selçuk Ç*. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri [Relations Between Türkiye and the Turkish Republics in the Early Years of Independence]. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Türkiye, 8 - 12 Eylül 1997, ss.341 ss. 701-714. (in Tur)

Egemen Qazaqstan, 1997 – *Egemen Qazaqstan*. Qyzmet körsetu sapasy jaqsaryp keledi [The quality of service is improving]. № 180 (21645), 13 qyrküyek, 1997, 2 b. (in Kaz)

Egemen Qazaqstan, 2000 – Egemen Qazaqstan. Qazaqstan jäne Türkiya prezidentteri Türkistan jerinde [The presidents of Kazakhstan and Turkey are in Turkestan]. № 15 (48), 19 qazan, 2000. 6 b. (in Kaz)

Jigalov, Sultanov, 1993 – *Jigalov K.V., Sultanov B.K.* Perviy president Respubliki Kazakistan [First President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev.]. Chronicle of activity: Essays on domestic and foreign policy (1.12.1991-31.5.1993). Almatı, 1993. 284 c. (in Rus)

Kazakistan Ülke Raporu, 1994 – Kazakistan Ülke Raporu [Kazakhstan Country Report]. Ankara: TİKA Yayınları, 1994, 216-217 ss. (in Tur)

Kazakistan-Türkiye, 2013 – Kazakistan-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği 2010-2013 [Kazakhstan-Turkey: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği 2010-2013]. Ankara: Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2013. (in Tur)

Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2013 – Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği. Kazakistan-Türkiye: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği [Ankara Embassy of the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan-Turkey: High-Level Strategic Cooperation] (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, Z. Kibar, A.O. Yessengeldiyev, M.A. Saparbekova, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov, E.M. Tokabayev, D.M. Aryngazin). İstanbul: Ömür Matbaacılık, 2013, s. 390. (in Tur)

Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 2012 – Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği. Kazakistan-Türkiye Dostluk ile İşbirliğinin 20 Yılı [Embassy of the Republic of Kazakhstan in Ankara. 20 Years of Kazakhstan-Turkey Friendship and Cooperation] (Redaksiyon: C.K. Tüymebayev, M.A. Saparbekova, Z. Kibar, A.M. Ungarsynova, N.M. Narzhanov), Elma Basım, Ankara, 2012. s. 301. (in Tur)

Kazakistan Ülke Raporu, 1995 – Kazakistan Ülke Raporu [Kazakhstan Country Report]. Ankara: TİKA Yayınları, 1995, s. 82 (in Tur)

Qazaqstan Prezidentiniñ Arhivi – Qazaqstan Prezidentiniñ Arhivi [Archive of the President of Kazakhstan]. Q.5, T.1, Q.35181, 43 b. (in Rus)

QR Prezidentiniñ Arhivi – QR Prezidentiniñ Arhivi. [Archive of the President of Kazakhstan] Q.5, T.1, Q.5180, 91 b. (in Rus)

QR Prezidentiniñ Arhivi – QR Prezidentiniñ Arhivi [Archive of the President of Kazakhstan]. Q.5, T.1, Q.5181, 43 b. (in Rus)

Ospanova, 2024 – *Ospanova A.K.* Qayıp Muhammad hannıñ Osman imperiyasına jazğan xattarı Osmandı arxiv derekteri negizinde taldau (XVIII ğ.) [Analysis of the letters of Kayp Muhammad Khan to the Ottoman Empire based on Ottoman archival data (18th century)]. Otan tarixı. 2024. T. 27. № 1. B. 21-33. (in Kaz.)

Ospanova, 2024 – *Ospanova A.K.* XX Gasırdağı qazaq-türük qayım-qatınastary: sayasi jäne mädeni baylanystardıñ tarıhı negizderi [Kazakh-Turkish relations in the 20th century: historical foundations of political and cultural ties]. VESTNIK KazNPU im. Abaya, seriya «Istoriçeskie i social'no-politiçeskie nauki», №4(83), 2024 B№ 81-93. (in Kaz)

Öğütçü Özge Nur, 2017 – *Öğütçü Özge Nur.* The Current State of Relations Between Kazakhstan-Turkey. AVİM Center for Eurasian Studies, Analysis No : 2017 / 29 13.09.2017.

Tokayev, 2001 – *Tokayev K.* Kazakistan Cumhuriyetinin Dış Politikası [Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan]. YEPA, Ankara. Kazakistan El Farabi Milli Üniversitesi, Kazakistan, 2001, s. 268. (in Tur)

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri., 1993 – Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar (1990-1992) [Agreements between Turkey and Turkish Republics and Turkish Communities (1990-1992).]. C.1. Ankara, 1993. s. 199. (in Tur)

Tacibayev, 1997 – *Tacibayev R.* 1991-1996 Yıllarında Türkiye-Kazakistan İlişkileri [Turkey-Kazakhstan Relations Between 1991-1996]. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997, s. 32. (in Tur)

Tacibayev, 2015 – *Tacibayev R.* Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı [Historical Background of Turkey-Kazakhstan Relations]. Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu Bildiriler, Ankara, 2015, ss. 114-115. (in Tur)

Tüymebayev, 2012 – *Tüymebayev C.* Kazakistan Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı [20 years of Kazakhstan-Turkey cooperation]. Eko Avrasya, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:18, Ankara, 2012, s. 4. (in Tur)

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri., 2000 – Türkiye ile Türkiye Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu [Report of the Special Commission on Relations between Turkey and the Turkish Republics and Regional Countries]. Ankara, 2000, s. 33. (in Tur)

Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları, 1993 – Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları [Publications of the Presidency of the Department of Turkish Republics and Turkish Communities]. Yayın No. 1, I. Kitap, Ankara, 1993. (in Tur)

Serdar Yılmaz, 2016 – *Serdar Yılmaz.* Kazakistan'ın Türkiye Politikası İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni [Kazakhstan's Türkiye Policy: Internal Structure, Discourse, Foreign Policy and Leadership Factor]. Nobel Yayınları, Ankara 2016. s. 162. (in Tur)

Sami Kohen, 1991 – *Sami Kohen.* Belirsizlikler Dönemi [Period of Uncertainties]. Milliyet, 28.12. 1991. (in Tur)

Yüksel Kavak, Gülsün Atanur, 2001 – *Yüksel Kavak, Gülsün Atanur.* Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları [Educational Policies and Practices for the Turkish Republics of Turkey, Turks and Related Communities]. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20, 2001, ss. 92. (in Tur)

Yessengazy, 2023 – *Yessengazy M.* Turalin, Mereke K. Tulekova, Kulpash M. Ilyassova, Seidakhan U. Bakhtorazov and Saule Z. Malikova. History of Regional, Social and Political Relations between Kazakhstan and Turkey (1991-2020). Vol. 10, N 29, 1-12, mayo 2023.

¹ **Оспанова А. К.** ² **Алиакбарова А. П.**

^{1, 2} *Казахский агротехнический исследовательский университет
имени С. Сейфуллина, Астана, Казахстан
E-mail: ¹ospanova_akmaral@mail.ru, ²ainurap@mail.ru*

КАЗАХСТАНО-ТУРЕЦКИЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ (КОНЕЦ XX – НАЧАЛО XXI ВЕКА)

Аннотация. Конец XX – начало XXI века является важным этапом в системе международных отношений Казахстана. Статья посвящена историческому анализу становления и развития политических и дипломатических отношений между Казахстаном и Турцией в данный период. С момента провозглашения независимости Республики Казахстан в 1991 году начался новый этап двустороннего сотрудничества. Турция одной из первых признала независимость Казахстана, что положило начало активному развитию политических, экономических и культурных связей между двумя странами. В статье рассматриваются основные этапы двусторонних отношений, институциональные основы дипломатического взаимодействия, сотрудничество в рамках международных организаций и развитие стратегического партнерства. Цель исследования – провести исторический анализ процесса формирования двусторонних отношений, определить их роль на международной арене и перспективы дальнейшего развития. В работе используются методы исторического анализа, системного и сравнительного подхода, а также политического анализа. В качестве источников рассматриваются архивные документы Президентского архива Республики Казахстан, международные соглашения и экспертные материалы. Результаты исследования показывают, что политические и дипломатические отношения между Казахстаном и Турцией

в рассматриваемый период достигли высокого уровня, что свидетельствует о формировании доверительного партнерства между двумя странами.

Ключевые слова: Казахстан, Турция, политические отношения, интеграция, дипломатия, историческая идентичность, международное сотрудничество, стратегическое партнерство.

¹Ospanova A. K. ²Aliakbarova A. P.

^{1, 2} S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana, Kazakhstan

E-mail: ¹ospanova_akmaral@mail.ru, ²ainurap@mail.ru

KAZAKHSTAN-TURKEY POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONS (LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURY)

Abstract. The late 20th and early 21st centuries represent a significant stage in Kazakhstan's system of international relations. This article is dedicated to the historical analysis of the establishment and development of political and diplomatic relations between Kazakhstan and Turkey during this period. Since the proclamation of the Republic of Kazakhstan's independence in 1991, a new phase of bilateral cooperation has begun. Turkey was one of the first countries to recognize Kazakhstan's independence, which laid the foundation for the active development of political, economic, and cultural ties between the two nations. The article examines the main stages of bilateral relations, the institutional foundations of diplomatic interaction, cooperation within international organizations, and the development of strategic partnership. The purpose of the study is to conduct a historical analysis of the process of bilateral relations formation, determine their role in the international arena, and assess prospects for future development. The research employs historical analysis, systematic and comparative approaches, as well as political analysis methods. The sources include archival documents from the Presidential Archive of the Republic of Kazakhstan, international agreements, and expert materials. The results of the study demonstrate that political and diplomatic relations between Kazakhstan and Turkey during the examined period reached a high level, indicating the formation of a trustworthy partnership between the two countries.

Keywords: Kazakhstan, Turkey, political relations, integration, diplomacy, historical identity, international cooperation, strategic partnership.

Авторлар туралы мәлімет:

Оспанова Ақмарал Кенжеахметқызы, PhD, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің аға оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Алиакбарова Айнұр Пернебекқызы, PhD, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі, Астана, Қазақстан.

Информация об авторах:

Оспанова Ақмарал Кенжеахметовна, PhD, Старший преподаватель Казахского агротехнического исследовательского университета имени С. Сейфуллина, Астана, Казахстан.

Алиакбарова Айнур Пернебековна, PhD, Заведующий кафедры истории Казахстана КАТИУ имени С.Сейфуллина, Астана, Казахстан.

Information about authors:

Ospanova Akmaral Kenzheakhmetovna, PhD, Senior Lecturer at S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana, Kazakhstan.

Aliakbarova Ainur Pernebekovna, PhD, Head of the Department of History of Kazakhstan, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana, Kazakhstan.